

16. Венгеров А. Б. Теория государства и права: Учеб. для вузов. — М.: Юриспруденция, 2000. — С. 390.
17. Загальна теорія держави і права / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткачешка, О. В. Пстришипа. — Х.: Право, 2002. — С. 338.
18. Персеяшч В. С. Общая теория права и государства. — М.: ПОРМА, 2001. — С. 510.
19. Якимов А. Ю. Статус субъекта права: (Теоретические вопросы) // Государство и право. — 2003. — № 4. — С. 5–10.

УДК 340.132.6

З. М. Юдін
асистент кафедри теорії держави і права ОНЮА

ПРО РОЗШИРЕННЯ ПОНЯТТЯ «ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА»

У процесі розвитку право України перетворюється в найважливішу складову життя народу, починає реально забезпечувати кожному громадянину можливість для здійснення прав і свобод, створює передумови суспільної стабільності й справедливості. Зі становленням і розвитком в Україні правової держави формується громадянське суспільство. У процесі життєдіяльності суспільства і його членів відбуваються різноманітні дії правового характеру, спрямовані на виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

Однак, усне і письмове слово, інші знакові символи, за допомогою яких особи вступають у правові відносини, далеко не повною мірою можуть виразити те, що здається їм важливим на даний момент. Крім того, сторони при укладанні договорів часто не звертають уваги на визначені питання, важливість яких проясняється для них лише пізніше. Очевидно, що перетворення права в життя, у поведінку людей, неможливо без з'ясування змісту нормативів, індивідуальних рішень, договорів. Необхідність тлумачення у такий спосіб супроводжує право у найрізноманітніших формах його прояву. На рубежі тисячоліть, у нових умовах розвитку демократичної державності й усього світового співтовариства, проблема тлумачення права виступає як невід'ємний й важливий елемент юриспруденції. Тлумачення права є процесом, що сприяє збагненню права людиною в історичній ретроспективі і перспективі розвитку в різних цивілізаціях.

Як збагнення знаків схованого змісту в алегорії, міфі, знаменні, пророкуванні, поняття «тлумачення» існує давно [1]. Воно зустрічається ще в Арістотеля в його праці «Про тлумачення» й знаходить свій розвиток і продовження в цивільних кодексах романської і германської правових сімей.

Велике значення вивченню тлумачення права і закона приділяли вітчизняні вчені — юристи. Однак проблема тлумачення права в теорії держави і права обмежувалася винятково рамками правової норми і, у своїй більшості, не поширювалася на судові рішення, правовий звичай, договір. Тим часом безсумнівно існує явна потреба наповнення поняття «тлумачення права» більш глибоким змістом.

Тлумачення як термін має багато значень. Під тлумаченням розуміється будь-який пізнавальний процес, спрямований на пояснення явищ природи чи суспільних явищ. Розглядаючи тлумачення в більш вузькому змісті, ми визначаємо його, як пояснення виражень, формул, символів, тобто знаків природної чи штучної мови. Крім того, під тлумаченням розуміється також теорія і практика інтерпретації мовних виражень, представлених знаками, символами і мовою [2]. Раціональний характер тлумачення права зв'язаний з тим, що, з одного боку, це визначений розумовий процес, спрямований на пояснення знакової системи, а, з іншого боку — результат цього процесу, виражений у сукупності висловлень природної мови, що додають зазначеній системі визначене значення.

Тлумачення права виступає як один із видів пізнання, тобто складного процесу розумової діяльності, у результаті якого відбувається перехід від незнання до знання, відтворюється дійсна, щира картина об'єктивного світу [3]. Великий юридичний словник визначає поняття «тлумачення норм права» як діяльність державних органів, різних організацій, і окремих громадян, спрямовану на з'ясування й роз'яснення смислу та змісту загальнообов'язкової волі законодавця, вираженої в нормах права [4]. Для того, щоб зрозуміти будь-яке явище в правовій сфері, необхідно проникнути в його соціальну сутність, що неможливо без його тлумачення, осмислення [5].

Тлумачення права — необхідний компонент правореалізаційного процесу, складна та багатогранна діяльність різних суб'єктів, спрямована на пізнання і роз'яснення правових норм, правозастосовних актів, договорів. Використовуючи знання про зовнішні форми життя, зв'язках і опосередкуваннях права, доступних почуттєвому сприйняттю, можна поглибитися в зміст нормативів та індивідуальних актів, одержати зведення, що відбивають їхній зміст. До числа цих форм і зв'язків відноситься, насамперед, мовна форма. Крім того, нормативи завжди складають частина визначеної системи, виявляючи свій зв'язок з іншими нормами та індивідуальними актами. Ці зв'язки впливають на їхній зміст, а знання про такі зв'язки повинні враховуватися при тлумаченні.

Немаловажне значення для тлумачення має походження нормативів, індивідуальних рішень і договорів. Відзначимо, що право реалізується в діях, поведженні суб'єктів, що знаходяться у визначеній соціальній атмосфері, а їхнє поведення підпадає під вплив багатьох соціальних факторів. У процесі регулювання суспільних відносин норми і рішення взаємодіють з цими факторами, що також враховується при тлумаченні.

Таким чином, у ході тлумачення, право осягається за допомогою знань мови, на якій воно сформульовано, знань про системні зв'язки, знань про його походження і функціонування. Виділяються наступні основні способи тлумачення права: граматичний, логічний, систематичний, історичний, спеціально-юридичний [6].

У науковій літературі виділяються два концептуальних підходи, дві тенденції в правотлумаченні діяльності — статична і динамічна. На думку Є. Врублевського, «статичні теорії тлумачення мають на меті забезпечити максималь-

ну стабільність, правову визначеність і передбачимість рішень органів, що застосовують право. Щоб досягти цієї мети, необхідно приймати те, що значення норми є незмінним, тому що лише таке значення норми може забезпечити реалізацію вищевказаної мети». Явною протилежністю такому підходу виступають динамічні теорії тлумачення, що мають задачу, насамперед, досягти максимальної відповідності між нормами діючого права і «життям» [7]. При цьому розуміння життя визначається дуже широким колом політичних, економічних, культурних та інших факторів, що є більш динамічними, змінюються перманентно і, що особливо важливо, швидше, ніж право.

При динамічному підході інтерпретатор прагне максимально наблизити в ході тлумачення закон або умови договору до реальних життєвих ситуацій, пристосовуючи і коригуючи їх у необхідних випадках. При статичному підході як основні цінності правової дійсності розглядаються стабільність і визначеність того, що тлумачиться. Орієнтуючись на ці цінності, інтерпретатор не повинен коригувати, змінювати зміст закону або договору під будь-яким приводом, він мусить установити той зміст закону або договору, який відповідає наданому тексті спочатку.

У сучасних умовах договір являє собою один з найважливіших засобів правового регулювання майнових і немайнових відносин. Укладання договору веде до встановлення юридичного зв'язку між двома чи декількома суб'єктами. Договір служить інструментом формування правових зв'язків між окремими особами і являє собою юридичну дію, у якій виражена воля сторін. Як закон виражає волю законодавця, так і договір виражає волю сторін [8]. При цьому така воля знаходить своє втілення у формально встановлених письмових документах, які мають офіційний характер і оформлених як публічне вираження волі [9]. Таким чином, договір за своїм призначенням є способом регулювання відносин між особами згідно з їхніми інтересами і потребами [10]. Тлумачення договору являє собою складне явище інтелектуально-вольового характеру, спрямоване на пізнання і пояснення його змісту. У процесі тлумачення встановлюється зміст договору, його основна мета, можливі наслідки його дії, з'ясовується обстановка його прийняття, умови в яких відбувається тлумачення і т. д.

Тлумачення права (закону, рішення, договору) як різновиду мислення приводить до щирих суджень про його зміст тільки у тому випадку, якщо воно буде визначеним, послідовним і доказовим, тобто відповідати вимогам логіки [11]. Порушення законів і правил логіки в процесі тлумачення призводить до неправильних його результатів, оскільки ці закони і правила поширюються на всі способи тлумачення, на всі міркування інтерпретатора, які б засоби тлумачення він не використовував.

Розглядаючи термін тлумачення у сфері юридичної науки і практики, слід зазначити, що тлумачення права — це складний вольовий процес, спрямований на встановлення точного змісту того, що міститься в нормативах, індивідуальних рішеннях, договорах, а також роз'яснення цього змісту. Таким чином, з однієї сторони, це — тлумачення як з'ясування, що виступає як внутрішній

розумовий процес, котрий відбувається у свідомості того, хто тлумачить. Це необхідна передумова для правильної орієнтації при рішенні конкретної справи. З іншого боку, тлумачення як роз'яснення адресовано іншим учасникам відносин. Його ціль — забезпечити правильне й однакове розуміння і здійснення правової норми, правозастосовного акту або договору, усунути неясності і можливі помилки при їхній реалізації. При роз'ясненні об'єктивуються результати першої частини процесу тлумачення. Така об'єктивізація знаходить своє вираження в писемній формі: офіційний акт, документ, правовий акт; або в усній: рада, рекомендація [12].

З'ясування правового тексту має на меті установити його зміст у повному обсязі, у той же час роз'яснення має, як правило, більш конкретне призначення — розкрити зміст того чи іншого терміна, пояснити, на кого поширює свою дію текст, що інтерпретується, яке його співвідношення з іншими правовими текстами, які регулюють взаємини зацікавлених суб'єктів. Ціль тлумачення — правильне, точне й однакове розуміння і застосування права, виявлення суті, вкладеної в словесне формулювання. Найважливішою ідеєю, якою повинне бути перейняте навчання про тлумачення, є зміцнення законності. При цьому тлумачення правових текстів неможливо у відриві від реальних умов, але це не означає, що в процесі тлумачення під приводом обліку умов, що змінилися, потреб соціально-політичного і господарського розвитку можна відходити від точного змісту правового тексту і змінювати його зміст.

Договір може змінитися не в процесі його тлумачення, а у встановленому сторонами порядку. У результаті тлумачення не створюються нові права та обов'язки сторін, а лише виявляється, установлюється виражена в договорі воля сторін, що допомагає сторонам виявити і врегулювати належним чином невирішені питання. При тлумаченні договору інтерпретації підлягають такі моменти, як: чи був між сторонами укладений договір, вид договору, який зміст його конкретних умов і в якому співвідношенні вони знаходяться, у чому його ціль; як варто розуміти ужиті в його тексті слова, вирази, терміни і поняття; чи охоплюється текстом договору конкретна обставина, що виникла в ході його виконання; чи вносилися в договір зміни, яке співвідношення первісного і зміненого тексту; яке співвідношення між текстом договору і наступним переписуванням сторін; чи мало місце припинення договору; чи співпадає волевиявлення сторін з їх дійсною загальною волею; чи не був висновок договору результатом неправильно сформованої волі його учасників; чи не є договір мнимою й удаваною угодою. Тлумачення застосовується до договорів, укладених як у письмовій, так і в усній формах [13]. Питання про правила тлумачення договору, на думку фахівців, повинно бути не питанням законодавчого оформлення, а бути прерогативою судової практики і правової доктрини [14].

Існує думка, що необхідність тлумачення виникає лише у випадку неясності норми права або умов договору, чи коли виникає потреба якось по особливому застосувати закон. Насправді ж, тлумачення — необхідний, обов'язковий елемент при реалізації права, що займає найважливіше місце в складних механіз-

мах впливу права на громадське життя і вчинки людей, взаємодії норм, рішень і договорів з реальними відносинами сторін.

Тлумачення є тією діяльністю, у результаті якої право здобуває готовність до реалізації, до практичного здійснення. Знання теорії тлумачення права служить інтелектуальною базою, основою для практичного оволодіння різноманітними методами, способами, прийомами встановлення точного змісту законів, інших нормативно-правових актів [15]. Процес тлумачення неминучий при реалізації правових норм органами суду, прокуратури, арбітражу, інших державних органів, при висновку і виконанні договорів структурами, що господарюють, при здійсненні громадянами юридично значимих дій. Хотілося б підкреслити, що в тлумаченні з'єднується вся сукупність юридичних знань інтерпретатора, його досвід і правова культура, його юридичне мистецтво. Головною задачею тлумачення права є правильне, точне й однакове розуміння і застосування нормативів, реалізація індивідуальних актів і договорів, виявлення тієї суті, що складає їхнє словесне вираження.

Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що розширення поняття «тлумачення права» дозволить більш чітко забезпечити реалізацію права в нашій державі, перебороти неспроможність сучасного законодавства, здебільшого неспроможного ефективно регулювати соціальні відносини.

Література

1. Суслев В. В. Гермеспевтика и юридическое толкование // Государство и право. — 1997. — № 6. — С. 115–118.
2. Современный философский словарь / Под ред. В. Е. Кемеров. — М.: Папирит, 1998. — С. 192.
3. Алексеев С. С. Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования. — М.: Статут, 1999. — С. 129.
4. Большой юридический словарь / Под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. — М.: Инфра-М, 1998. — С. 697.
5. Рабінович П. Гермеспевтика і правове регулювання // Вісник академії правових наук України. — 1999. — № 2. — С. 70.
6. Алексеев С. С. Вказ. твір. — С. 131.
7. Opalek K., Wroblewski J. Zapadenia teorii prawa. — Warszawa, 1969. — P. 240.
8. Мейер Д. И. Русское гражданское право. — М.: Статут, 1997. — С. 210.
9. Закон: создание и толкование / Под ред. Пиголкина. — М.: Спарк, 1998. — С. 66.
10. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. — М.: Статут, 1999. — С. 129.
11. Чердащев А. Ф. Толкование советского права. — М.: Юрид. лит., 1979. — С. 24–28; Оп же. Теория государства и права. — М.: Юрайт, 1999. — С. 267.
12. Теория государства и права: Курс лекций / Отв. ред.: П. И. Матузов, А. В. Малько. — М.: Юрист, 1997. — С. 441.
13. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации / Отв. ред. О. П. Садиков. — М.: Инфра-М, 1999. — С. 696.
14. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. — М.: Междунар. отношения, 1998. — Т. 2. — С. 108.
15. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: Павч. посіб. — Тернопіль: Лілея, 2002. — С. 152.